

25. 866

Հրատ. ԹԻՓ. Հ. Գիտությունների Ընկ.

— — — — —
ՀԱՅ
— — — — —
ԿՕՕՊԵՐԱՏՈՐՆԵՐԻՆ

ԱՐՏ. ՎԱՆՅԱՆ

Բ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան «ԽԱՄՈՒԼ» Լորիս-Մելիքյան փ. № 22

1917

8 AUG 2013

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼԻ ԲԻԲԼԻՈԹԵԿԱ

29. 11

Հրատ. Թիֆ. Հ. Գիտատնտեսական Ընկ.

300

623-44

ՀԱՅ

400 ՊԵՐԱՏՈՐՆԵՐԻՆ

ԱՐՏ. ՎԱՆՑՆԱԿ

15684-52

Թ Ի Փ Լ Ի Ս

Տպարան ՄԱՄՈՒԼ, Լոբի-Մեկիքեան փ, № 22

1917

ՀԱՅ ԿՕՕՊԵՐԱՏՈՐՆԵՐԻՆ

I

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Կօօպերատիւ շարժումը ունի իր պատմութիւնը: Կօօպերացիան ոչ միայն գործնական, այլ և տնտեսական խնդիր է:

Կօօպերատիւ ուսմունքը իբրեւ «ստիճանաբար կազմակերպող գիտութիւն» անհրաժեշտութիւն է դառնում հասարակական բոլոր խաւերի համար. նա քաղաքակիրթ աշխարհներում նոյն իսկ իր պատշաճաւոր ամբիօն է գրաւում համալսարաններում և այլ կարգի մասնագիտական բարձրագոյն դպրոցներում:

Ռուսաստանում ևս ներկայումս արդէն կօօպերատիւ շարժումը այնպիսի հսկայական չափի է հասնում, որ ընդգրկում է ժողովրդական տնտեսութեան տարբեր ասպարէզները և կեանքի ամենաուժեղ գործօններից մէկն է դառնում: Կարիքն այնքան շոշափելի է, հերթական, որ ողւս բարձրագոյն դպրոցներն ևս իրենց հերթին անտարբեր չէին կարող լինել

ծաւալուող շարժմանը և հարկաւոր լրջութեամբ չվերաբերւել: Դեռ հին, վատթար ուէթիմի ժամանակ հալածւած, աւտոնոմիայից զուրկ, խեղճ ու կրակ բարձրագոյն կրթարանները այնուամենայնիւ չէին կարող կօօպերատիւ պատմութեան և ուսմունքի դասաւանդման անհրաժեշտութեան առաջ իրենց դռները չբանալ և յատուկ ամբիօններ չյատկացնել այդ նպատակով:

Այսպէս՝ օրինակ, Կիևի և Մոսկւայի առևտրական ճեմարաններում և մասնաւորապէս Շանեաւսկու համալսարանում կօօպերացիան արդէն մի քանի տարի է, ինչ աւանդում է բաւական հիմնաւոր և բազմակողմանի կերպով: Կօօպերատոր մասնագէտների թիւը այս իսկ պատճառով աստիճանաբար աւելանում է, կօօպերատորների շարքերը խտանում:

Սակայն երկրի ընդարձակ կարիքի, կօօպերատիւ շարժման զանազանակերպ ծաւալման հանդէպ մասնագէտ կօօպերատորների քանակը շատ աննշան է: Մեր դժբախտ երկրի պայմանները մինչև այս մեծ պատմական յեղաշրջումը՝ այնպէս են դասաւորւած եղել, որ մենք մասնագէտներ չենք ունեցել ինչպէս բոլոր ասպարէզներում, այնպէս և կօօպերատիւ կազմակերպման խնդրում: Պէտք է կօօպերատիւներ կազմակերպել, անհրաժեշտ է եղած կօօպերատիւ-

ները կանոնաւորել, հաշւապահութիւնը բաւարար հիմքերի վրայ դնել, եղած կօօպերատիւներից ռայօնական, նահանգական և աւելի մեծ տնտեսական տերրիտորիաներ ընդգրկող միութիւններ առաջ բերել, կօօպերատիւ ոգին, իդէան մասսաների սեփականութիւն դարձնել և այլն:

Այս բոլորը կարելի է անել, եթէ միայն գտնւեն պատրաստւած հրահանգիչներ: Միայն մի քանի ուսանական խոշոր կօօպերատիւ միութիւններին յաջողւել է հրահանգիչ-կօօպերատորների աշխատանքների մէջ որոշ սխտեմ մտցնել, վարկային, սպառողական, գիւղատնտեսական կօօպերատիւների, արտիւնների կազմակերպման, կանոնաւորման խնդրում իւրաքանչիւր կարգի կօօպերատիւների համար յատուկ մասնագէտ կօօպերատորներ ունենալ, սպառողական ընկերութիւնների կազմակերպչական գործը առանձին հրահանգիչների, իսկ հաշւապահական մասը տարրեր մասնագէտների ձեռքով տանել:

Կօօպերատոր գործիչների կարիքը, մասնաւորապէս Կովկասում և յատկապէս հայ իրականութեան մէջ, չափազանց զգալի է: Անչափ յետ ենք մնացել մենք ուսանական կօօպերացիայից, յետ ենք և մեր հարևան վրացի ժողովրդից: Բայց և այնպէս, գոնէ այսուհետև զգանք կհանքի պահանջը, գոնէ այսուհետև մի քիչ գործնական

լինինք և հայ աշխատաւորութեանը բացի դատարկ խօսքերից, կերակրենք հոյնալէս կենդանի գործով:

Հայ մտաւորականութեան զբաղմունքի ամենաէական առարկաներից մէկը պիտի լինի կօօպերացիան, հարկաւոր է, որ հայ կօօպերատորներ ևս կեանքի մէջ մտնեն և տանջւած գիւղացիութեան նոր ոգի, նոր գաղափարներ ներշնչեն:

Հայ կօօպերատորը որպէս զի մեր միջավայրում օգտակար լինի, նա անպայման պատրաստութիւն պիտի ունենայ. նա պիտի ոչ միայն կօօպերատոր լինի նեղ իմաստով, այլ ևս հասարակական պատրաստութիւն պիտի ունենայ, որովհետեւ հայ գիւղը անչափ խաւար է, և կօօպերատոր հրահանգիչը, որ մտնում է գիւղ, հայ շինականի հետ ապրելու, անպայման միակ բանիմաց ոյժն է լինելու իր մօայլ շրջապատում, գիւղացիութեան միակ խորհրդատուն, օժանդակողը բոլոր գործերում և ձեռնարկներում:

Հայ կօօպերատոր հրահանգիչը պէտք է գիւղացու հոգեբանութեանը տեղեակ լինի, հայ գիւղում քիչ ու շատ ապրած ևս գիւղի բոլոր ինքնատուր կողմերին ծանօթ: Հայ կօօպերատորի համար կարեւոր է հայերէն լեզուի կանոնաւոր տիրապետութիւն, որովհետեւ մասնաւորապէս

մեզանում յաճախ միևնույն գաւառի տարբեր մասերում, լեռնային և դաշտային գիւղերում, անգամ արևան գիւղերում նկատուում է տարբերութիւն, և բնականօրէն հայերէն լեզուն չորապետող կօօպերատորը երբէք չի կարող անցեալի ծանր, խեղդող ուժիմից սարսափած գիւղացիութեան հոգունը բուրմունքները, ապրումները և վերաբերմունքը հասկանալ, ամեն բանից խուսափող, երկչոտ, կասկածամիտ գիւղացու անկեղծ բարեկամը լինել:

Հայ կօօպերատորը սկսելով իր գործունէութիւնը հայկական միջավայրում, բնականօրէն հարց է առաջանում թէ՞ նեկայ տնտեսական պայմաններում որ կարգի կօօպերատիւների վրայ ամենից աւելի ուշադրութիւն պիտի դարձնի: Մեր գիւղի գրութիւնը այնքան ճգնաժամային է, որ նրան կարևոր են թէ սպառողական, թէ գիւղատնտեսական և թէ վերջապէս վարկային կօօպերատիւներ: Սակայն ներկայումս շնորհիւ մանչ վարկի վերատեսուչների, մեր գիւղերում Գանձակի և Նրևանի նահանգներում, վարկային կօօպերատիւներ բաւականին դործում են: Վարկային կօօպերացիան իր բիւրոկրատիական ուժիմի հետ բերած թերութիւնների հետ, որոշ դեր է կատարել մեր գիւղում, կոիւ մղելով վաշխառութեան դէմ: Առաջիկայում, քաղաքա-

կան կեանքի հիմնական յեղաշրջան հետ վարկային կօօպերացիայի հրահանգիչ վերատեսուչները արդէն կարող կըլինին ազատ գործել և հեռու լինել որևէ խնամակալութիւնից, զնելով գործը զուտ զեմոկրատական հիմքերի վրայ: Այսպէս թէ այնպէս, վարկային կօօպերացիան հրահանգիչներին տեսակէտից մասամբ ապահոված է:

Ինչ վերաբերում է գիւղատնտեսական կօօպերատիւններին, պիտի ասենք, որ ներկայումս համեմատելով միւս կարգի կօօպերատիւնների և յատկապէս սպառողական կօօպերատիւնների հետ՝ կարիքը այնչափ հերթական չէ: Պէտք է, որ այս կարգի կօօպերատիւնների մասին հոգ տանեն մեր մասնագէտ գիւղատնտեսները:

Ներկայումս ամենամեծ և կենսական կարիքը, որ այնպէս զգացւում է գիւղում, այդ սպառողական ընթացիւնների խնդիրն է: Երևանի նահանգում սպառողական ընկերութիւնների թիւը հազիւ 50 է, Գանձակի նահանգում 30, Կարսի շրջանում մօտ 15. մի թիւ, որ իսկապէս շատ աննշան է, եթէ ի նկատի ունենանք շրջանների մեծութիւնը և սպառողների պէտքերը: Պարզ է, որ իւրաքանչիւր քիչ ու շատ մեծ գիւղ կարող է ունենալ մի սպառողական խանութ, կարող է իր հետ անտեսապէս կապել հարևան գիւղերը: Զմուռնանք, որ մեր հարևան

վրացիները միայն Գութայիսի նահանգում ունին 20-ի չափ սպառողական ընկերութիւններ: Այս իսկ պատճառով նրանք դեռ ոչակցիայի մոտ յօրերում, քաղաքական յեղաշրջումից առաջ, հնարաւորութիւն ունէին պարենաւորման գործում ամենաառաջնակարգ դերը կատարել և նահանգի ազգաբնակչութեան պէտքերին կազմակերպած եղանակներով ընդ առաջ գնալ: Մինչդեռ մեզանում այս համեմատաբար միութարական վիճակի հանդէպ՝ մինչև քաղաքական յեղաշրջումը՝ պարենաւորման գործը չափազանց անյուսալի պայմանների մէջ էր: Նահանգապետութիւնը ասչափ կասկածով էր վերաբերում եղած կօօպերատիւններին: Արհեստական խնամակալութեամբ պաշտպանում էր միայն գործող մի քանի չինովնիկական կօօպերատիւնները, որոնք իսկապէս կօօպերատիւններ չեն, այլ զուտ բիւրոկրատական հաստատութիւններ: Գիւղական կօօպերատիւնները չէին կարող օգտուել բիւրոկրատիայի խնամքից, նրանք ժողովրդական, յեղափոխական մտքերի օճախներ էին համարւում: Ահա, թէ ինչու, օրինակ, Երևանի նահանգում ստացւելիք ամսական 100 վագոն մթերքների բաշխումը կարող էր կատարւել միայն չինովնիկների, գաւառապետների, պրիտատանների և գիւղական տանուտէրների միջոցով: Իսկ թէ այդ պորտա-

բոյժ տարրերը ինչպէս էին բաշխուած, այդ արդէն անսկարագրելի էր: Գիւղացիութիւնը հրէք շաքարի, ալիւրի, նաֆթի երես չէր տեսնուած: Շարուր-Դարալագեազի, Հին Նախիջևանի գաւառների հայ շինականը հիւանդներին անգամ հնարաւորութիւն չունէր մի բաժակ թէյով մխիթարելու: Այս ու այն անկիւնում, գաղտնի կերպով, ծախւող շաքարը 3-4 ուրլուց, ալիւրը 8-10 ուրլուց պակաս գին չունէր: Անպատասխանատուութիւնն ու յանդգնութիւնը այն աստիճանի էր հասնում, որ օրինակ, Նախիջևանի գաւառապետ Մամուլաշիլին, ստացած շաքարը փոխանակ գիւղացիութեան վաճառելու, առանց քաշելու, իր գործակալ վաճառականների միջոցով ողարկում էր Պարսկաստան, բարձր գներով վաճառում, իսկ նահանգական վարչութեանն էլ հաղորդում, թէ շաքարը միանգամայն արդար հիմքերի վրայ բաշխել է գիւղացիութեանը: Նոյնն էին անգամ շրջանային պրիստաւները, տանուտէրները, որոնց ձեռքը, եթէ պատահում էր որ շաքար, կամ ալիւր էր ընկնում, անմիջապէս վաճառում էին խնամիններին:

Իսկ գիւղացիութիւնը միշտ նոյն դժբախտը, միշտ նոյն զրկւածն էր:

Այս իսկ պատճառով մինչև մեծ քաղաքական յեղաշրջումը, չէր էլ կարելի խօսել գաւառի

պարենաւորման մասին: Եթէ էլի մի կերպ գիւղացիութիւնը երբեք ձեռք էր բերում ալիւր, շաքար կամ նաֆթ, այդ էլ դարձեալ շնորհիւ վարկային, կամ սպառողական կօօպերատիւների: Վարչակ սն մարմինների անտարբեր և նոյն իսկ թշնամական վերաբերմունքը այնուամենայնիւ չէր կարող թուլացնել կօօպերատիւների ոգին, մոռացնել տալ աշխատաւորութեան շահերը գիւղացիական կօօպերատիւների մէջ:

Հայ կօօպերատորը, որ գնում է հայ չարատանջ գետուր, առանձնապէս ուշադրութիւն է դարձնելու սպառողական կօօպերատիւներին, որոնք հիմնելով համագործական սկզբունքի վրայ, նպատակ ունին անդամ-ընկերների ընդհանուր ջանքերով անելի լաւ րաւարարել կեանքի կտրիքները եւ չէզոքացնել զանազան միջնորդներին, առեւտրականներին եւ աշխատաւորութեան հաշին ապրողներին:

Հայ կօօպերատոր հրահանգիչը սկսելով իր աշխատանքները, պէտք է մի շարք հանգամանքներ ի նկատի ունենայ իբրև ուղեցոյց, և իւրաքիչ քաջափոխում համաձայն այդ ուղեցոյցի ծրագրին ղեկավարել: Շատերի համար այնպէս է թւում, թէ կօօպերատիւ խնդիրներում առանձին հմտութիւն չի պահանջում, մինչդեռ այդ տեսակէտը հիմնաւորապէս սխալ է. ընդհակա-

ռակը, կօօպերացիան անշափ նուրբ, լուրջ և փորձառու վերաբերմունք է պահանջում, որ առանց ծրագրի, պատահական աշխատանքների դէպքում կարող է միայն կորստաբեր հետևանքներ ունենալ: Այս տեսակէտից հայ կօօպերատորը պիտի անպայման ունենայ որոշ հիմնական զեկավար սկզբունքներ:

II

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

Կօօպերատիւ ցանց

Կօօպերատոր հրահանգչի պարտականութիւնները այնքան շատ են, այնքան բազմազան և նոյն իսկ վիճելի, որ ստորև մի առ մի թւելը անագին աշխատանք է պահանջում: Գոնէ կանգ առնենք այն հիմնական խնդիրների գործնական հարցերի վրայ, առանց որոնց հայ կօօպերատորը օգտակար չի կարող լինել:

Հայ կօօպերատորը ուշադրութիւն պիտի դարձնի կօօպերատիւ կանոնաւոր ցանցի վրայ: Ամեն գիւղում երբէք պէտք չկայ սպառողական կօօպերատիւներ: Յելու: Նախ քան, այս կամ այն գիւղում կօօպերատիւ բանալը, ցանկալի է իւրաքանչիւր տնտեսական շրջանի համար կազմել յատուկ ցանցի ծրագիր, որը ելակէտ ունենալով, ձեռնարկել կօօպերատիւ միութիւնների

հիմնադրութեան: Այսպիսի ցանցի ծրագիր եթէ գոյութիւն չունի, ապա կարելի է կազմել մասնակցութեամբ իւրաքանչիւր շրջանի տեղական ոյժերի, հայ գիւղատնտեսների, եղած սպառողական ընկերութիւնների վարչութեան անդամների, մանր վաճառի վերատեսուչների և ընդհանրապէս տեղական ոյժերի: Յանցը կազմելիս կարիք չկայ շատ ու գաճաճ կօօպերատիւներ ունենալ, այլ անհամեմատ գերադասելի է, մասնաւոր սկզբնական շրջանում, կօօպերատիւներ բանալ միայն կենտրոնական վայրերում և նրանց հետ կապել մի քանի վերստ հեռաւորութեան վրայ գտնւած գիւղերը, որոնք տնտեսապէս ձգտում են դէպի այդ գիւղը: Այս դէպքում պէտք է զեկավարել նախ անմիջական հնարաւորութեամբ և հետեւութեամբ: Աւելի է հեշտ է առաջին հերթին կօօպերատիւ խանութներ հիմնել այն գիւղերում, որտեղ արդէն գոյութիւն ունին վարկային ընկերութիւններ և գիւղացիք որոշ գաղափար ունին կօօպերացիայի համագործակցութեան և նրա օգուտների մասին:

Այդպիսի գիւղում հայ կօօպերատորը արդէն հող ունի և նրա համար առանձին ղեւարութիւններ չկան: Սակայն այս հանգամանքը ցանցի նկատմամբ պիտի լինի օժանդակ միջոց, հիմնականը տեղական պայմաններն են: Կենտ-

ընտանիքի գիւղը հանդիսանալու է տնտեսական, ագրոնոմիական և թէ նոյն իսկ վարչական կենտրոն, որ իրօք իր հետ կապած լինի հարկան գիւղերը: Բացի սյս կարեւոր է, որ կենտրոնական գիւղը ունի նալ յարմար ճանապարհներ, որպէս զի հաղորդակցութիւնը կանոնաւոր լինի և ապրանքները տեղափոխելու խոշորագոյններ առաջ չգան: Սոսոր կօօպերատիւները դաճաճ կօօպերատիւներից այն առաւելութիւնն ունին, որ աւելի կօգմակերպւած կըլինին և հնարաւորութիւն կունենան իրենց գոյութիւնը հեշտութեամբ պահպանել և ազատ լինել ամեն կարգի մրցումից: Իսկ մրցումը, եթէ այսօր նկատելի չէ, վաղը կարող է մեծ չափերի հասնել և վայրի վերոյ առաջ եկած կօօպերատիւների կեանքը կարճել: Միայն կենտրոնական կօօպերատիւները տնտեսապէս ամրապնդւելուց յետոյ, հեշտութեամբ, արդէն ժամանակի ընթացքում, հնարաւորութիւն կունենան իրենց բաժանմունքները բանալ մօտիկ գիւղում: Մեր գիւղերում ցանցը կազմելիս, առաջին հերթի աշխատանքների ժամանակ պէտք է դաշտային և լեռնային շրջանները իրարից բաժանել, դաշտում կարելի է աւելի մեծ տարածութիւններ՝ 4—6 վերստ վերցնել իւրաքանչիւր կօօպերատիւի համար, իսկ լեռնային գիւղերի համար 1—3 վերստ, որովհետև հաղորդակցութեան

պայման երը անչափ վատ են: Հայ գիւղացին ճանապարհներ չի սիրում, իսկ սարի գիւղերում նա առանձնապէս կտրւած է, իր խիտունջի մէջ մտած:

Դասակարգային տեսակէտը եւ աշխատանքական կօօպերատիւը:

Հայ կօօպերատորը, որքան կարելի է, մատչելի պիտի լինի հայ գիւղացիութեանը, աշխատելու է մեր շահագործւած տարրերի, գիւղացիութեան և բանւորութեան համար: Ձի կարելի երբէք կօօպերաց' ալի դոները բանալ շահագործող, տիրապետող դասերի առաջ: Հայ կօօպերատորը զեկավարելու է աշխատաւորական սկզբունքով: Ճիշտ է, կօօպերացիան խիստ դասակարգային բնոյթ չպիտի ունենայ, ինչպէս բանւորական միութիւններն են՝ արհեստակցական կազմակերպութիւնները, սակայն այդ արգելք չի հանդիսանալու, որ կօօպերացիան աշխատաւորական կառուցւածք ունենայ: Ապագասակարգային սպառողական կօօպերատիւները աւելի շուտ սովորական խանութներ են, երբեմն էլ նոյն իսկ իրենց բնոյթով աղցիոններական ընկերութիւններ, քան իսկապէս կօօպերատիւներ: Մրցումը այսպիսի կօօպերատիւներին աւելի շատ է հարւածում, որովհետև չկայ որ և է գաղափարական օղակ, որ կապի բոլոր անդամներին

և փորձութեան ժամին զօտեպնդի նրանց: Մինչ-
դեռ այդպէս չեն բանւորական, գիւղացիական
կօօպերատիւները, որոնք ներկայանում են
տնտեսական որոշ խաւերի արտայայտիչը և ու-
նին համանման շահերի խոր գիտակցութիւնը:
Այստեղ տնտեսական միակերպ շահերը ստեղ-
ծում են նոյնպէս որոշ գաղափարական բնոյթ
ունեցող կարիք՝ եր, որ այնպէս ներդաշնակօրէն
կապում են կօօպերատիւի բոլոր անդամներին:
Յամենայն դէպս չպէտք է մոռանալ մի բան, որ
տիրող դասերը պէտք չունին կօօպերատիւների
և եթէ նրանք փորձում են մտնել կօօպերատիւ-
ների մէջ, ապա մեծ մասամբ մի նպատակով՝
մեռցնել սպառողական ընկերութիւնը, փակել
նրա դռները որ կարելի լինի անլուր շահատա-
կութիւնները շարունակել, սպառողների կազմա-
կերպած պայքարը խափանել:

Մանաւանդ հայ գիւղերը՝ նոր Բայազիտի,
Զանգեզուրի, Շարուր Դարալագեազի գաւառնե-
րում, Աբարանում այնքան խաւար են յետամնաց,
որ հեշտութեամբ հայ կուլակներն ու ցեցերը
կօօպերացիան կարող են շահագործման նոր աղ-
բիւր դարձնել և տիրապետել գիւղացիութեանը:
Հայ գիւղի ազրուկները դէմ կուեն շատ լուրջ,
դժւարին խնդիր է, և հայ կօօպերատորը այս-
տեղ է որ իր կազմակերպչական շնորհքը հրա-

պարակ պիտի հանի, ճեղքւ պահելով 1922 խառա-
ւորութեան թշնամիներին: Այսպէս պէտք է ա-
ռաջնորդի հայ կօօպերատորը հրեշտակի, որ
կարելի լինի կօօպերացիան հայ գիւղում դարձնել
աշխատաւորական կեանքի գործօն ոյժերից մէկը:

Կօօպերացիան ազգային չէ, նա տնտեսական
կազմակերպութիւն է:

Հայ կօօպերատորը իր աշխատանքի համար
միջավայր ընտրելով հայ գիւղը և նպատակ
խեղճ ու կրակ աշխատաւոր զանգւածների՝ բան-
ւորութեան և գիւղացիութեան տնտեսական վի-
ճակի բարելաւումը, երբէք, ոչ մի դէպքում կօ-
պերատիւի վրայ չպէտք է նայի, որպէս մի ազ-
գային հաստատութեան: Կօօպերացիան տնտե-
սական կազմակերպութիւն է. իբրև այդպիսին
հեռու որ և է ազգային գունաւորումից: Ուստի
հայ կօօպերատորը նախաձեռնելով այս կամ
այն գիւղում սպառողական կօօպերատիւի կազ-
մակերպման, նրա հետ համահաւասար կեր-
պով պիտի կապի ազգային միւս տարրերին,
առանց որ և է խտրութեան:

Կօօպերատիւ զրոյցներ եւ Ռոշդելեան սկզբունքները:

Ղեկավարելով առաջադրւած սկզբունքնե-
սերով, հայ կօօպերատորը նախնական զրոյցնե-

ների ժամանակ կարող է օգտուել մոզական լապտերով: Ապագայում այդ նպատակի համար կարելի է նոյն իսկ յարմարեցնել էլէկտրօ-բիո-գրաֆը և մատչելի ու պարզ կերպով ցուցադրել կօօպերատիւ ամբողջ շարժումը, պատմութիւնը եւրոպայում, Ռուսաստանում, Կովկասում, լուսաբանել կօօպերացիայի էութիւնը և օգուտները:

Յատկապէս Րոչդելեան սկզբունքները, բանւորական, գիւղացիական ժողովներում պէտք է առանձնապէս պարզին, որովհետեւ այդ սկզբունքներն են կազմում աշխատաւորական կօօպերատիւների հիմքը: Հայ կօօպերատորը պէտք է իբրեւ ուղեցոյց ունենայ Րոչդել քաղաքի բանւորների յայտարարած նշանաբանները, որոնք են.

ա) Սպառողական կօօպերատիւ ընկերութիւնը
իր անդամներին պիտի մատակարարի ԿԱՆՈՆԱ-
ԻՈՐ ԶԿԵՂԾԱԾ ԱՊՐԱՆՔ:

Ապրանքների ֆալսիֆիկացիան մասնաւորապէս ներկայումս անհաւատալի չափերի են հասնում: Դեռ 1843 թւին Րոչդելի ջուլիակները զգում էին, թէ մանաւանդ ապագայում առևտրի անկուշտ ներկայացուցիչները ինչպիսի խարդախութիւններ են անելու, միայն թէ առևտրին ընթացք տան: Եւ այդ արդարացաւ, ֆալսիֆիկացիան աստիճա-

նաբար աւելի մեծ չափերի հասաւ, իսկ այս մեծ պատերազմի ընթացքում նա դարձաւ անհրաժեշտութիւն անգամ սպառողի համար, որը կեղծւած ապրանքին աւելի էր համակերպւում, քան մաքուրին: Կեղծւում է ալիւրը, որ զանազան պարենաւորման յանձնաժողովները բոժանում են զաւառի սզդաբնակչութեանը: Ալիւրի մէջ բացի թեփից, դուք կը տեսնէք այլ տեսակի անարժէք խառնուրդներ ևս: Կեղծւում է նոյնպէս շաքարը, ժանաւանդ շաքար սւազը յաճախ առանց խառնուրդի շուկայ չի հանւում: Նոյն ձևով քաղաքացին այժմ քիչ ու շատ մաքուր իւղի, կարագի, կաթի երես այլ-ևս չի տեսնում: Ինչ ասես, որ այս նիւթերի մէջ չեն խառնում և դժբախտ սպառողը անոյժ հանդիսատեսի դերում ստիպւած է համակերպել: Կեղծւում են նոյնպէս գործարանային ապրանքները: Գիւղացիութեան հետ գործ ունեցող մանրավաճառներ էժան գներով ձեռք են բերում այն ապրանքները, որոնք զբաւիչ են արտաքուստ, բայց խայտառակ ներքուստ: Գիւղացու առած ճոթը, մանուֆակտուրային զաւազան ապրանքները շատ քիչ են գործածւում և մի քանի ամսից յետոյ բոլորովին մաշւում են, անպէտքանում: Մեր գիւղացուն

և բանւորին նոյն ձևով մանրավաճառները ծախսում են թէյը անպէտքացած, փչացած: Այդ թէյը Ռուսաստանի թէյատներից վարպետօրէն հաւաքւած, արդէն մի անգամ գործածւած թէյն է, որին կրկին գոյն, մի քիչ անուշահոտութիւն են տալիս և ապա խաւար մասսաների մէջ առատութեամբ, որպէս ընտիր ապրանք, վաճառում: Մեղանում մանաւանդ ձիւղացիութիւնը մթերքների կեղծարարներից ուղղակի շահատակում է: Եւ այս դէպքում միակ գործնական կազմակերպութիւնը, որ կարող է իր սպառողներին մատակարարել իսկապէս չկեղծւած ապրանքներ և կուել ֆալսիֆիկատորների դէմ, այդ սպառողական կօօպերացիան է:

Կօօպերացիան հնարաւորութեան սահմաններում, արտադրական ասպարէզում աստիճանաբար իր ցանցերը տարածելով, կարող է կեղծիքներին վերջ դնել:

բ) Սպառողական ընկերութիւնը սպրանքները պիտի վաճառի **ԿԱՆԽԻԿ**

Սա շատ կարեւոր է սպառողական խանութների համար, մանաւանդ այն ընկերութիւնների, որոնք տակաւին նոր են և սրանց շրջանառութիւնը մեծ չէ: Մինչև 3000 ու շրջանառութիւն ունեցող խանութների համար չի կարելի խօսել

սպառիչ առևտրի մասին, իսկ աւելի մեծ խանութներն էլ սպառիչ առևտուր կարող են մտցնել միայն այն դէպքում, եթէ իրենց կից ունին վարկային ընկերութիւն, որը հարկաւոր վարկ կըտայ սպառիչ առևտուր անողներին: Այդ վարկի սահմաններում էլ կարող է խօսք լինել սպառիչի մասին: Ընդհանրապէս սպառիչ առևտուրը այն վատ հետևանքներն է ունենում, որ կատարեալ անորոշութիւն է մտցնում խանութի գործունէութեան մէջ և շատ հեշտութեամբ նրա փակման պատճառ է դառնում: Եւրոպայում և Ռուսաստանում շատ ու շատ խանութներ փակւել են, որովհետև ընդունել են սպառիչ առևտուրը:

Սպառողական ընկերութիւնը որպէս զի յարատև և մնայուն լինի, պէտք է նախ և առաջ հեռու կանգնի այնպիսի ձեռնարկներից, որոնք տատանում, անկայուն դրութիւն են ստեղծում կօօպերատիւի մէջ: Այդպիսի անկայուն դրութիւն առաջ բերող պատճառներից մէկն էլ սպառիչ առևտուրն է, որից ուրեմն պիտի խուսափեն կօօպերատիւները:

գ) Ապրանքները պէտք է վաճառին **ԶԱՓԱԽՈՐ** շուկայի զներով:

Բոչդելի կօօպերատոր պիօներները այսպէս են ընդունել, որովհետև նորմալ տնտեսական

պայմաններում, երբ միջնորդների տարիներին ևս մեծ տոկոսներ չէր աշխատում, էժան վաճառքը կարող էր ընկերութեանը հարւածել և վնասների պատճառ դառնալ: Սակայն անբնական տնտեսական յարաբերութիւնների ժամանակ, երբ առևտրականները օգտակար հաղորդակցութեան միջոցների անկանոնութիւնից, իրենց մօտ թաքստոցներում ունեցած ապրանքների գները արհեստականօրէն բարձրացնում են և հարկւրաւոր տոկոսներ աշխատում, ապա խնդիրը բոլորովին փոխոււմ է: Այս դէպքում է անհ, որ կօօպերացիան իր համեստ ոյժերով անգամ հրապարակ է գալիս և ազդում շուկայի գների վրայ, իջեցնում գէթ որոշ չափով անհրաժեշտ մթերքների գները: Այս երևոյթը աւելի ևս նկատուում է գաւառական կեանքում, երբ այս կամ այն անկիւնում եղած կօօպերատիւր էժան և լաւ հաց ծախելով, ստիպում է տեղական հացթուխներին իրենց ախորժակները մի քիչ զսպել:

Ուրեմն, նշանակում է տնտեսական վայրիվերումների ժամանակ, կօօպերատիւնները այլ ևս շուկայի չափաւոր գներով անգամ չեն առաջնորդւելու, որովհետև այդ գները մեծ մասամբ արհեստականօրէն են ստեղծուում: Ընդհակառակը, պէտք է այդ գների դէմ ամեն կերպ կռւել և

ապրանքները ըստ կարելւոյն էժան ծախել, որպէսզի սպառողի վիճակը մի քիչ թեթեւանայ:

դ) Սպառողական ընկերութեան բոլոր գործերում իւրաքանչիւր անդամ միայն ՄԻ ՉԱՅՆԻ

ԻՐԱԽՈՒՆՔ ՈՒՆԻ:

Դեմոկրատիայի հիմնական տեսակէտներից մէկն էլ այն է, որ ընդհանրապէս բոլոր հիմնարկութիւններում, հասարակական բոլոր կարգի կազմակերպութիւնների մէջ իւրաքանչիւրը մի ձայն ունի, քաղաքացիները հաւասար են և արտօնեալների ու սովորական մահկանացուների խնդիր չի կարող լինել: Այսպէս է և աշխատաւորական կօօպերատիւի մէջ, որի հիմքը անդամների իրաւական հաւասարութիւնն է: Եթէ այդ հաւասարութիւնը չլինի, այն ժամանակ կօօպերատիւը կը դառնայ բուրժուական այն կազմակերպութիւններիցից մէկը, որոնք ծառայում են տիրոջ, շահագործող դասերի տնտեսական շահերին:

ե) ՓԱՅՆԻ ԱՐԺԷՔԸ ԲԱՐՁՐ ՉՊԻՏԻ ԼԻՆԻ, որպէսզի աշխատատեղիներ անմիջական մասնակցութիւն ունենայ կօօպերատիւներին:

Եւրոպական կօօպերացիան այս խնդրում մեզ շատ օրինակներ է տալիս: Բելգիական, անգլիական, շվեյցարական կօօպերատիւնները մօտ

լինելով աշխատաւորութեանը և յաճախ ունենալով զուտ դասակարգային բնոյթ, միշտ էլ գործ սկսելիս, կօօպերատիւ ձեռարկութիւններ կատարելիս, յափշտակել են ոչ այնքան ապրանքային մեծ շրջանառութեան հնաւորութեամբ և մեծ օգուտներով, որքան խեղճ ու կրակ, զուրկ աշխատաւորութեան մասնակցութեան խնդրով: Բանւորական կօօպերատիւներում փայերը փոքր են, երբեմն նրանք մինչև 50 կոպէկի են հասնում: Եւ եթէ աւելի էլ բարձր փայեր են լինում, ապա այդ դէպքում յարմարութիւն է տրուում փայերը վճարել մաս մաս և նոյն իսկ տարւայ վերջում ստացած օգուտից որոշ գումարներ են յատկացւում չքաւոր բանւորներին, կամ գիւղացիներին փայեր են բաժանւում, անգամ լինելու համար: Ռուսաստանում եւ բանւորական, գիւղացիական կօօպերատիւները մանաւանդ եւրոպական պատերազմից առաջ փայերի արժէքը 3—5—10 ռ. սահմաններում էին նշանակում: Միայն մեծ պատերազմը ստիպեց կեանքի թանգութեան հանդէպ ընկերութիւնների շրջանառող զբամազուկները բարձրացնել և 10 ռ. իբրև նորմա ի նկատի ունենալ: Հայ գիւղերուս կարելի է 5-10 ռ. փայը սովորական դարձնել, սարային չքաւոր գիւղերում 5 բուբլին

ընդուսել, իսկ դաշտի աւելի հողատէր ունեւոր գիւղերում 10 ռուբլի:

զ) Փայերի քանակը իւրաքանչիւր անդամի համար պիտի սահմանափակվի

Սպառողական կօօպերատիւները ակցիոներական ընկերութիւններ չեն: Գիւղի տղրուկները երբեմն կօօպերատիւների մէջ թիւրիմացութեամբ մուտք գործելուց յետոյ, կարծում են, որ կօօպերատիւը զուտ առևտրական օգտի սկզբունքը հետապնդող ընկերութիւն է, ուրեմն և փայերի անւան տակ կարելի է մտցնել հազարներ և լաւ աշխատիլ: Սրա դէմ է, որ հայ կօօպերատորը կտրուկ միջոցներով կուելու է, փայերի թիւը ընդհանուր ժողովի որոշմամբ սահմանափակելու, որ կօօպերատիւը աշխատաւորական բնոյթ ունենայ և նրանից հեռանալ յետին, վատթար նպատակներով մօտեցող վտանգաւոր տարրերը: Կօօպերատիւների մէջ փայերը սահմանափակ թւով պիտի լինին իւրաքանչիւր անդամի համար, որպէսզի կօօպերատիւի գործերը այս կամ այն անդամից կախում չունենայ, այլ հիմնւած լինի կողեկաւի միջոցների վրայ: է) Տարւայ վերջը ՕԳՈՒՏԸ պէտք է ԲԱԺԱՆԵԼ ոչ թէ փայերի, այլ անդամների առած ապրանքների համեմատ:

Շատ ու շատ ապագասակարգային չինով-
նիքական կօօպերատիւնների մէջ տարւայ վերջը
ստացած օգուտը, որը իսկապէս օգուտ է
չպէտք է համարել, այլ յաւելում, բաժանում
է փայտէրերի մէջ: Ուրեմն նշանակում է
ընկերութեան այն անդամը, որը գուցէ թէ
ամբողջ տարւայ ընթացքում ընկերութեան
խանութից առևտուր չի արել, իրաւունք ունի
օգուտ ստանալ: Ռուսական նախկին նորմալ
կանոնադրութիւնն էր 10% -ը
փայտէրերի մէջ բաժանել: Դեմոկրատիկ
կօօպերատիւր փայերը երբեք հիմք չպիտի
վերցնի գուտ օգուտի բաշխման համար, այլ
միայն պիտի բաժանի համաձայն առած ապրանք-
ների, որպէսզի ամեն մարդ որչափ որ
օգուտ է տւել ընկերութեանը, այնքան էլ
ստանայ իսկապէս: Չէ՞ որ օգուտը իսկապէս
յաւելումն է կազմող գումարն է, որ կամաց-կամաց
ստացւել է ապրանք առնողների յաւելեալ վճա-
րումներից: Արդարութիւնը պահանջում է, որ
աւելացած գումարը տրւի տէրերին, որպէսզի
օգուտը իսպառ վերանայ: Եթէ կապիտալիստա-
կան տնտեսութեան մէջ գործարանատէրը ապ-
րում է աշխատւորի յաւելեալ արժէքով, ապա
կօօպերատիւի մէջ, որպէս կապիտալիզմը ժըխ-
աող մի կոլլեկտիւ կազմակերպութիւն, պէտք

չկայ յաւելեալ արժէքի և այդ արժէքը վերա-
դարձւում է տէրերին: Աշխատաւորութեան
շահերի նախանձախնդիր կօօպերատիւը այսպէս
պիտի առաջնորդւի, որ նրանում ինչ որ ախոր-
ժակներ չգրգուեն և բոլոր գործին նայեն որպէս
համայնական կազմակերպութեան վրայ:

Ջրոյցների ժամանակ կօօպերատորի պատ-
մութիւնը անելիս և կօօպերացիայի կեանքի խո-
շոր երևոյթները նկարագրելիս, կօօպերատորը
կարող է օգուտել ուսս գրականութեան մէջ
այդ մասին լոյս տեսած բոլոր ուսումնասիրու-
թիւններից, որոնց ցուցակը կարելի է գտնել
սոյն գրքի վերջում:

Սպառողական ընկերութիւնը ըստում է առանց
թոյլատուութեան:

Այսպիսի զրոյցների, մտքերի փոխանակու-
թիւնից յետոյ միայն, երբ կօօպերատոր հրա-
հանգիչը բաւական չափով կը ծանօթանայ տեղա-
կան պայմանների, գիւղացիութեան մէջ աչքի
ընկնող թէկուզ անպատրաստ, բայց մաքուր,
ազնիւ և ընդունակ ոյժերի հետ, կը դիմի կազմա-
կերպութեան գործին, հիմնադիր ընդհանուր
ժողովի գումարման, քանի որ այսուհետև սպա-
ռողական ընկերութիւններ հիմնելու համար
պէտք չկայ հին, յատուկ թոյլատուութեան եղա-

նակով առաջնորդել, այլ միայն այսպէս կոչ-
 ւած «ЯВООЧНЫМЪ ПОРЯДКОМЪ». Կօօպերատիւր
 հասարակական կազմակերպութիւն է, նրա հիմ-
 նադրութեան անդամ լինել ցանկացողնե-
 րին է վերաբերում և ոչ մի սանկցիայի կարիք
 չկայ: Միայն պէտք կայ ռեգիստրացիայի և կօ-
 օպերատիւնոր կանոնադրութեամբ այդ ռեգիստրա-
 ցիան պիտի կատարեն շրջանային դատարաննե-
 րին կից գործող յատուկ ատենաները, որոնց և
 պէտք է յայտնել հիմնւած կօօպերատիւի մասին
 Գործը ուրեմն շատ հեշտացել է, առաջւայ
 ձգձգումները այլ ևս բոլորովին չկան. կօօպե-
 րատորը կարող է ամեն ինչ անել և միայն
 յայտնել ուր հարկն է:

Հրահանգիչը ղեկավար չէ, այլ լուսաբանող է:

Սպառողական ընկերութիւններ հիմնելիս,
 ինչպէս ասացինք, չպէտք է շտապել, այլ պէտք
 է առաջ բերել այնպիսի կօօպերատիւներ, որոնք
 լինին միայն և ուժեղ: Անհրաժեշտ է, որ կօօպե-
 րատոր հրահանգիչը հենց առաջին ժողովից ըն-
 դարձակ չափով հնարաւորութիւն տայ գիւղա-
 ցուն հրապարակ հանել իր ստեղծագործական
 թափն ու բոլոր ընդունակութիւնները: Հրա-
 հանգիչը երբէք չպիտի ձգտի ղեկավար, առաջ-
 նորդ լինելու, նա միայն պիտի աշխատի լուսա-

բանողի, խորհրդատւի դերում լինել: Վարագոյ-
 րի յետևում կանգնած կօօպերատոր հրահանգիչը
 բոլոր ընդհանուր ժողովներում ամեն ջանք պի-
 տի թափի, որ գիւղացիութեան համը լեզուն
 բացւի, որ աշխատաւորութիւնը շունչ առնի և
 զգայ ու գիտակցի կօօպերացիայի արժէքը:

Ինչ խնդիրներով է զբաղւելու ընդհանուր ժողովը:

Ընդհանուր ժողովում կօօպերատոր հրա-
 հանգիչը պիտի հետևի բոլոր խնդիրներին իբրև
 պարզաբանող և յատկապէս ուշադրութիւն դար-
 ձնի, որ ժողովը նախահաշիւը բազմակողմանի
 քննութեան առարկայ դարձնի, որովհետև այս
 դէպքում գիւղացիք գործնական փորձառու-
 թիւն կարող են հրապարակ հանել: Ժողովը իր
 համար մօտաւորապէս պիտի պարզի, թէ ընկե-
 րութիւնը տարւայ ընթացքում որքան եկա-
 մուտներ է ունենալու փայերից և մուտքի վը-
 ճարից: Պէտք է լուսաբանել, թէ ինչ սպասե-
 լիքներ կան, որ ըստ այնմ կարելի լինի որոշել,
 թէ հնարաւոր է արգեօք գործ սկսել և եթէ
 հնարաւոր է, ապա ինչ սահմաններում: Աշխա-
 տաւորութիւնը գիտակցելու է, որ կօօպերատիւի
 յաջողութիւնը հիմնաւորւում է բացառապէս
 ինքնագործունէութեան վրայ: Փոխառութիւնը
 միայն նպաստող գործօն է հանդիսանալու և
 այն էլ միայն այն դէպքում, երբ արդէն գործը

կանոնաւորել է: Ինչ վերաբերում է ծախսերին, ապա նախահաշիւը կազմելիս պէտք է ի նկատի ունենալ բնակարանի, ծառայողների, լուսաւորութեան, վառելափայտի, հաշւապահութեան, ապահովագրութեան ծախսերը և այդ սահմաններում կազմել նախահաշիւը: Անհրաժեշտ է նախահաշիւի հետ այնպէս սրոշել, թէ ընկերութիւնը ինչ տեսակի ապրանքներ է ծախսելու: Մեր կօօպերատիւները ներկայումս աւելի հեշտութեամբ նահանգական և գաւառական պարենաւորման յանձնաժողովներից ստանում են շաքար, ալիւր, նաւթ: Սակայն ի հարկէ այս քիչ է և կօօպերատիւները պիտի աշխատեն ունենալ նոյնպէս միւս տեսակի անհրաժեշտ ապրանքները և ձգտեն իրենց գործունէութեանը տալ հիմնաւոր բնոյթ: Կօօպերատոր հրահանգիչը ընդհանուր ժողովում պիտի կարևոր բացատրութիւններ տայ նոյնպէս այն պարտականութիւնների և իրաւունքների մասին, որ ունի վարչութիւնը և քննիչ յանձնաժողովը: Ընտրութիւնների ժամանակ անհրաժեշտ է կանգ առնել աշխատանքի բաժանման վրայ, որպէսզի վարչութեան իւրաքանչիւր անդամ իր ընդունակութիւնների համեմատ օգտակար լինի ընկերութեանը: Աշխատանքի բաժանման էութիւնը կայանում է նրանում, որ առևտրական մասի

կառավարիչը պիտի լինի առանձին, գանձապահը առանձին: Յատկապէս գործի առևտրական կողմը լաւ հիմքի վրայ է դրելու: Ի հարկէ, քանի որ կօօպերատիւները հիմնւում են ազատ կերպով, որեւէ կարելի է ընդհանուր ժողովում հախքան ընտրութիւնները, յատուկ անդորրագրերով անդամավճարները հաւաքել և ընդհանրապէս ընտրութիւններին մասնակցողներին պարտաւորեցնել ստորագրել անդամակցական ցուցակում:

Կօօպերատոր հրահանգիչը ընտրութիւններից յետոյ:

Ընտրութիւններից յետոյ կօօպերատոր հրահանգիչը մասնակցելու է վարչութեան հիւստերին անհրաժեշտ խորհուրդներ տալու գործի կազմակերպման, գրքերի, փաստաթղթերի և գործակատարի հետ կապելիք պայմանագրի մասին: Ընկերութիւնը պիտի ունենայ նմանապէս իր կնիքը: Վարչութեան ժողովները պիտի լինին կանոնաւորապէս, գոնէ շաբաթը մի անգամ: Ընդհանուր ժողովը տարւայ մէջ յաճախ պիտի գումարւի, որպէսզի կօօպերատիւի և հասարակութեան մէջ կապ պահպանւի:

Հաշւապահութիւնը սպառողական ընկերութիւններում

Էական նշանակութիւն ունի թէ գոյութիւն ունեցող և թէ նոր կազմակերպւող կօօպերա-

տիւնների համար յատկապէս հաշւապահական գործի կանոնաւորումը: Մեր ընկերութիւնները ամենից աւելի տառապում են հաշւապահական խնդրում: Բազմաթիւ կօօպերատիւներում հաշիւ ասածը նոյն իսկ բոլորովին գոյութիւն չունի, հաշիւները պահում են բերանացի կերպով: Պարզ է, որ այսպիսի կօօպերատիւները որքան էլ յաջողութիւն ունենան, այնուամենայնիւ չեն կարողանայ երկար գիմանալ և վերջ ի վերջոյ փակելու են: Նոր կազմակերպած ընկերութիւնները ունենալու են հաշւապահական գրքեր՝ զլխաւոր գիրքը, դրամարկի գիրքը, ապրանքային գիրքը, փայտաէջերի հետ ունեցած հաշիւների գիրքը, զանազան հաշիւների գիրքը: Ընկերութիւնները պէտք է ունենան նոյնպէս յատուկ բաժնիներ ապրանքների մնացորդը ցուցակագրելու, ամսական և տարեկան հաշեկշիւը կազմելու համար: Անդամներն էլ իրենց հերթին ստանալու են յատուկ անդամակցական գրքեր: Այս բոլորից դուրս հաշիւները այն ժամանակ արժէք կունենան, երբ նրանց համապատասխանում են ապրանքային փաստաթղթերը, ստացագրերը, մուտքի և ելքի օրգերները: Հաշւապահական գրքերը պիտի տարւին ամբողջական սխտեմով, կանոնաւոր, մաքուր, իսկ փաստաթղթերը պի-

տի պահւին յատուկ մատեաններում, որոշ կանոնաւորութեամբ: Այն դէպքում միայն տարւայ վերջը պարզ կըլինի ընկերութեան ընդհանուր շրջանառութիւնը, ունեցած ծախսերը, ընդհանուր և զուտ օգուտը, այսինքն ընկերութեան իսկական պատկերը: Հաշւապահութեան նկատմամբ ողու գրականութիւնը բաւական հրատարակութիւններ ունի, որոնց մէջ ամենից կանոնաւորը Խ. Н. Егоровъ-ի „Полное счетоводство для сельскихъ и друг. небольшихъ обществъ потребителей“ գիրքն է, որ և խորհուրդ կըտայինք մեր կօօպերատոր հրահանգիչներին ունենալ իբրեւ ձեռնարկ:

Հաշւապահական գործի կանոնաւորման համար չափազանց էական նշանակութիւն ունենալով հաշիւը կոչւած հաշւապահական դասընթացները զանազան շրջաններում: Այս դասընթացները ունենալու են համեստ ծրագիրներ, շաբաթից աւելի չպէտք է տւեն, որպէսզի պարամունքներին մասնակցել կարողանան հարեւան գիւղերի կօօպերատիւների հաշւապահները, վարչութեան, քննիչ յանձնաժողովի անդամները: Դասընթացներին ներկայ եղողները կարող կըլինեն հարց ու պատասխանի միջոցով պարզել գործնականոք ամաչացած բոլոր մուծ ու անուր ոչ կէտերը և սխտեմատիկ կերպով ծանօթա-

նալ գործնական հաշտապահութեան հետ: Կօօպերատոր հրահանգիչը մի շրջանում իր պարապմունքները վերջացնելուց յետոյ, պիտի անցնի միւս շրջանը և այնտեղ ևս նոյն աշխատանքը կատարի: Այսպիսի դասընթացների կազմակերպման համար սպառողական ընկերութիւնների Մոսկւայի ընդհանուր միութեան հրահանգիչները արդէն մշակել են պարապմունքների համապատասխան ծրագիր, որից և մեր կօօպերատորները կարող են օգտուել:

Կօօպերատիւների գործերի քննութիւնը:

Հրահանգիչների պարտականութիւնների մէջ է մտնում նոյնպէս քննութիւնների ինդէքսը: Հրահանգիչը շրջելիս պիտի անպայման ծանօթանայ իւրաքանչիւր սպառողական ընկերութեան բոլոր կողմերի հետ և առաջացած զեղծումներն ու թիւրիմացութիւնը տեղական գիտակոյժերի հետ միասին հենց հիմքից արմատախիլ անի: Այլապէս շատ ու շատ կօօպերատիւներ անբարեխիղճ պաշտօնէութեան անփութութեան պատճառով կը տուժեն:

Այս տեսակէտից պէտք է ասել, որ աւելի լաւ վիճակի մէջ են այն հրահանգիչները, որոնք ներկայացուցիչ են այս կամ այն կենտրոնական սպառողական ընդհանուր միութեան, կամ սպա-

ռողական ընկերութիւններին վարկ տուող մեծ կենտրոնական վարկային հաստատութեան և իրաւունք ունեն պաշտօնապէս քննութեան ենթարկելու անդամ կօօպերատիւներին:

Մի քիչ աւելի իրաւագործի վիճակում են կօօպերատիւ բիւրօների և գիւղատնտեսական ընկերութիւնների հետ գործող յատուկ կօօպերատիւ սեկցիաներից նշանակած հրահանգիչները, որոնք պաշտօնական քննութիւններ կատարելու իրաւունք չունեն: Սակայն այս հանգամանքը կարող է արգելք չլինել, եթէ հրահանգիչը իր շրջանում հեղինակութիւն ունենայ և գիւղացիութեան ազնիւ, հարգատ բարեկամը համարւի: Այս դէպքում պատահամբ սպառողական ընկերութիւնների մէջ մոտ գործած անվստահելի տարրերը երբէք չեն կարողանայ խուսափել կօօպերատոր հրահանգիչների և գիտակից աշխատաւորութեան գնահատութիւնից: Սխտեմատիկ քննութիւնների համար պահանջում է, որ սպառողական ընկերութիւններն ունենան յատուկ մատեաններ, որտեղ հրահանգչի իւրաքանչիւր գիտողութիւնը արձանագրւի և ստորագրւի վարչութեան անդամների կողմից: Այսպիսի մատեանները պէտք է քննեն ընկերութեան ընդհանուր ժողովում, որպէսզի գիտակցաբար կարելի լինի թերութիւնները վերացնել:

Ահա, թէ ինչ եղանակով կարելի է գոյութիւն ունեցող կօօպերատիւ ընկերութիւնները կանոնաւորել:

Կուլտուրական եւ սոցիալական հեռանկարը:

Ընկերութիւնները կանոնաւորելիս կօօպերատոր հրահանգչը իր նպատակներին հասած կըլինի այն դէպքում, երբ կօօպերատիւում դեմոկրատիկ, աշխատաւորական ոգին տիրապետող կըլինի: Այս տեսակէտից այդ հիմնական նպատակին նպաստող պարագաներից մէկը զուտ օգուտի, ղեկիղենտի բաշխման խնդիրն է: Իր ժամանակին, Ռոչդելեան սկզբունքների մասին խօսելիս, մենք գանկ առանք ղեկիղենտի բաշխման վրայ: Սակայն ի նկատի ունենալով այդ խնդրի անչափ կարեւորութիւնը կօօպերատոր հրահանգչի համար, աւելորդ չէ մանրամասնօրէն եւ առանձնապէս յատուկ գլխում խօսել այն հեռանկարի, այն սպասելիքների մասին, որ ստեղծում է զուտ օգուտի բաշխումը եւ որտեղ հրապարակ է գալիս աշխատաւորութեան գիտակից վերաբերմունքը, մեր կեանքի երևոյթների եւ փոխարարերութիւնների լայն ըմբռնողութիւնը:

Հարցը նրանումն է, որ աշխատաւորական կօօպերատիւի մոլեռանդ հակառակորդները՝ պահպանողականներն ու բուրժուական մանչեստեր-

րիզմի իդէօլոգները շարունակ ճգնում են աշխատաւորական կօօպերատիւների տրժէքը նսեմացնել, նրան ոգին մեղցնել եւ կօօպերատիւը համեմատել ակցիօներական ընկերութիւնների հետ, նեղ շրջանակների մէջ տեղաւորել: Այսպէս էին՝ նայում կօօպերատիւների վրայ նոյնպէս ուստիան հին, բիւրոկրատիական ռէժիմի երդւեալ պաշտպանները, որոնք սարսափած կօօպերատիւների ունեցած անօրինակ յաջողութիւններից, փորձում էին արհեստական միջոցներով նրանց ընթացքը թուլացնել: Անհերքելի եւ բոլորի համար էլ պարզ է, որ աշխատաւորական կօօպերատիւները ոչ միայն տնտեսական, այլ եւ հոգեկան, կուլտուրական, սոցիալական նպատակների են հետապնդում: Աշխատաւորական կօօպերացիան ժխտում է օգտի շահագործման սկզբունքը. նա որպէս աշխատաւորական կադմակերպութիւն՝ հակադրւում է ժամանակակից բուրժուական կարգերին, որտեղ տնտեսական անաջող մրցումն է տիրապետում: Աշխատաւորական կօօպերացիան իր խաղաղ սրացքի ժամանակ քանդում է հնարաւոր չափով բուրժուական անարդար կարգերի հիմքը եւ իր ընդարձակ բազմակողմանի գործունէութեամբ նպաստում, աշխատաւորութեան դասակարգային գիտակցութեան զարթոյն: Նա դեմոկրատիական

միւս կազմակերպութիւնների, աշխատաւորական
այլ կարգի միութիւնների հետ մեծ դեր ունի
կատարելու և այդ պատմական դերն է, որ պի-
տի գիտակցի իւրաքանչիւր կօօպերատոր, որ
ուզում է ծառայած լինել աշխատաւորութեան:
Կօօպերատորը պէտք է լինի ֆանատիկոս: Այս
տեսակէտը ելակէտ ունենալով հայ կօօպերա-
տոր հրահանգիչը իբրեւ պարզաբանող, իր գոր-
ծունէութեանը այնպիսի բնաւորութիւն է տալու,
որ կօօպերացիան դառնայ լայն հասարակական
գաղափարական կազմակերպութիւն իր խաւար
միջավայրում:

Կօօպերատիւները իրենց զուտ օգուտից պի-
տի յատկացումներ անեն կուլտուրական նպա-
տակների համար, հիմնեն աղուժներ, զրազա-
րան, ընթերցարաններ, մանկական պարտէզներ,
մսուրներ, գիւղացիութեան համար վարձակէ-
տեր, փորձնական դաշտեր, թերթեր, պարբե-
րականներ հրատարակեն, դասախօսութիւններ,
ներկայացումներ, զբօսանքներ՝ զանազան հանդէս-
ներ, գիւղացիութեան և բանւորութեան հա-
մար յատուկ ընթերցումներ կազմակերպեն,
նպաստեն ժողովրդական համալսարաններին,
դպրոցներին և ընդհանրապէս կուլտուրա-
կան ձեռնարկներին: Այս ուղղութեամբ եւրո-
պական և ուսական կօօպերացիան արդէն ա-

հագին գործ է կատարել, որի գեղեցիկ նկարա-
գիրը շատ ու շատ կօօպերատիւ ձեռնարկների
մէջ կարելի է տեսնել: Մեր կօօպերատիւներն
ևս թէպէտ քիչ են, թէպէտ անգիտակից վիճա-
կում, այնուամենայնիւ միշտ էլ տարւայ վեր-
ջում զուտ օգուտից յատկացումներ կուլու-
րական նպատակներով անում են: Առաջիկայում
ի հարկէ, երբ հայկական շրջաններում գործող
կօօպերատիւներն կրկանոնաւորեն, կրկազմա-
կերպեն, այն դէպքում այս կարգի աշխատանք-
ներին նրանք առանձնապէս թափ կը ներշնչեն:
Կօօպերատիւները մեծ դեր են կատարում
նոյնպէս բնակարանային խնդրում:

Մեր կօօպերատիւների համար օրինակ պի-
տի դառնայ այն բեղմնաւոր գործունէութիւնը,
որ կատարել են կօօպերատիւները այս անչափ
կենսական հարցում, անգամ ամբողջ քաղաքներ են
հիմնել, ինչպէս օրինակ Իտալիայում «Միլանինօ»,
Անգլիայում «Լեչուրս», Բորնուիլ քաղաքները:
Կօօպերատիւները արդէն հիմնել են նոյնպէս մի
շարք սանատորիաներ հիւանդ բանւորների հա-
մար Անգլիայում, Բելգիայում, Ֆրանսիայում,
Շվեյցարիայում, որոնց մէջ յայտնի է «Թոդէն»
սանատորիան Անգլիայում:

Կօօպերատիւները ընդ առաջ գնալով աշխա-
տաւորութեան կարիքներին, կազմակերպում են

նոյնպէս դրամարկդներ կօօպերատիւների հիւանդ անդամներին բժշկական օգնութիւն ցոյց տալու, իսկ հասակաւոր անդամներին, աշխատաւոր ձեռքերից զրկւած ընտանիքներին ապահովելու համար:

Նրանք կապիտալիստական պայմաններում, հնարաւոր չափով, լուծում են նոյնպէս բանւորական խնդիրը, բանւորութեան կազմած կօօպերատիւների հետ՝ 8 ժամեայ բանւորական օրն իրագործում, դասակարգային անտազոնիզմը կօօպերատիւներում վերացնում և արդար վարձատրութեան սկզբունքն ընդունում:

Այս բոլոր սքանչելի ձեռնարկները միայն ցոյց են տալիս, թէ ինչ ապագայ է սպասում հայ աշխատաւորութեան, եթէ նա միայն կազմակերպւի կօօպերատիւների մէջ, եռանդ և անդուլ աշխատանք ցուցադրի:

Ստատիստիկական աշխատանքներ:

Սպառողական կօօպերատիւների համար կարևոր են նոյնպէս ստատիստիկական աշխատանքները: Հայ կօօպերատոր հրահանգիչը որպէսզի իր գործունէութիւնը որոշ սխտեմով տանի, պէտք է շատ մեծ տեղ տայ ստատիստիկային: Մանաւանդ մեզանում ստատիստիկական

էական նշանակութիւն ունի, որովհետեւ յաճախ մենք կօօպերատիւ կեանքում առաջացած երեւոյթներն ու դէպքերը չենք կարողանում իսկութեամբ ըմբռնել և վերլուծել: Մինչդեռ ստատիստիկան մեզ կը պարզի իւրաքանչիւր շրջանի իսկական պատկերը և բոլոր այն պահասաւոր կողմերը, որոնց վերացումով միայն կարող է պայմանաւորել կօօպերացիայի առողջ զարգացումը: Հայ կօօպերատոր հրահանգիչը ստատիստիկայի օժանդակութեամբ լուսաբանելու է, թէ իր շրջանում գործող սպառողական կօօպերատիւներից իւրաքանչիւրը 1) քանի անգամ ունի, 2) այդ անդամները ի՞նչ խաւերից են կազմւած, 3) կօօպերատիւի վարչութիւնը ի՞նչ կազմ ունի, 4) ընկերութիւնները որքան փայեր ունեն, 5) իւրաքանչիւր անգամ մաքսիմում քանի փայ ունի, 6) պահեստի կապիտալը ի՞նչ գումարի է հասնում, 7) մուտքի վճարը ի՞նչ սահմաններում է լինում, 8) որքան է ընկերութիւնների շրջանառութիւնը, 9) ընկերութիւնները ի՞նչ կարգի ծախսեր են ունենում, 10) դիւրեկներ թաշխման խնդիրը, 11) ծառայողների քանակը կօօպերատիւներում, 12) ծառայողների կապը կօօպերատիւների հետ և նրանց վարձատրութիւնը, 13) ընկերութիւնները որչափ փոխառութիւններ են անում, 14) ի՞նչ կարգի ապրանքներ են ծա-

խում և ուրիշ բազմաթիւ հարցեր, որոնք կըրու-
սաբանեն կօօպերատիւ կեանքը ամբողջութեամբ*
Ստատիստիկան կօօպերատոր հրահանգչի համար
և այն արժէքն ունի, որ հնարաւորութիւն կըտայ
նրան շարունակ որոշ աշխատանքից յետոյ իր նոր
գործունէութեան ծրագիրը մանրամասնօրէն կազ-
մել: Եթէ հրահանգիչը ներկայացուցիչ է այս կամ
այն կազմակերպութեան, կօօպերատիւ բիւրօի
կամ սեկցիայի, կարող է պարբերաբար այդ
մարմիններին ներկայացնել համապատասխան
ծրագիր իր ապագայ գործունէութեան և ապա
ձեռնարկել իր աշխատանքներին:

Կօօպերատիւ միութիւններ:

Հայ կօօպերատոր հրահանգչի պարտակա-
նութիւններէ մէկն էլ լինելու է գործող կօօպե-
րատիւնների մէջ ընդհանուր կապ ստեղծելու
խնդիրը: Առանձին առանձին գործող կօօպերա-
տիւնները անգոր են ոյժ ներկայացնելու, կուելու
թանգութեան դէմ, պարենաւորման հարցը կա-
նոնաւորելու: Բայց միութեան դէպքում նրանք
տնտեսական և բարոյական մեծ ոյժ են ներ-
կայացնում, որից արդէն պատկառում են տի-
րող դասերը, զանազան իշխանաւորները:

Միութեան խնդիրն ևս քաղաքակիրթ աշ-
խարհներում վաղուց արդէն իրագործւել է:

Ռուսաստանում ևս սպառողական ընկերութիւն-
ների Մոսկւայի միութիւնը արդէն իր հետ կա-
պել է մօտ 2000-ի չափ կօօպերատիւներ, իր հա-
րուստ հիմնարկութիւններով, ձեռնարկներով և
ընդարձակ օժանդակութեամբ արդէն ցուցա-
դրել է այն հսկայական կազմակերպութիւնը, որի
անունը կօօպերատիւ է:

Սպառողական ընկերութիւնների Մոսկւայի
միութիւնը 1916 թ. 60 միլիօն ռուբլու չափ
շրջանառութիւն ունէր, 1500-ից աւելի պաշտօ-
նեաներ, 450,000 ը. փայերի դրամադուլա: Այդ
միութիւնը այժմ կառարում է առևտրական, կո-
միսիօներական գործողութիւններ, ունի գործա-
րաններ, կենտրոնական պահեստատեղ, պահում
է առևտրական գործակալներ, հրահանգիչներ և
այլն և այլն: Այսպիսի միութիւններ արդէն
գոյութիւն ունեն նոյնպէս Ռուսաստանի միւս
շրջաններում՝ Ֆինլանդիայում, Սիբիրում, հարա-
ւային Ռուսաստանում և վերջապէս Անդր-
կովկասում, որը արդէն իր հետ կապել է 240-ի
չափ սպառողական ընկերութիւններ: Անդրկով-
կասեան ընդհանուր միութիւնը մեր դժբախտ
միջավայրում աշխատաւորական տնտեսութեան
բարելաւման նկատմամբ ահագին դեր ունի կա-
տարելու: Երևան քաղաքում ևս սպառողական
ընկերութիւնների շրջանային միութեան հիմքն

արդէն զրուել է. որին առանց ազգային խտրութեան մասնակցում են սպառողական կօօպերատիւները: Կարիքը կըստիպի, որ կօօպերատիւների քանակի աւելացման հետ, նոյնանման միութիւնները ստեղծւին նոյն իսկ աւելի փոքր շրջանակներում, համաձայն տեղական տնտեսական պայմաններին: Կօօպերատոր հրահանգիչը պիտի գիտակցի տեղական կարիքները և արձագանք տայ կեանքի նոր պահանջներին:

Հրահանգչական միութիւններ:

Հայ կօօպերատոր հրահանգիչները որպէսզի իրենց գործունէութեանը լայն և սխառեմատիկ բնոյթ տան, պիտի կազմեն յատուկ հրահանգչական միութիւններ, նոյն իսկ ակումբներ, որտեղ կարողանան նրանք մտքերի փոխանակութիւն ունենալ, զեկուցումներ կարդալ և անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ստանալ զանազան շրջանի կօօպերատիւների մասին: Այսպիսի համախմբումներ, որտեղ կըմասնակցեն գործող բոլոր կօօպերատորները, հայ, վրացի, թուրք և ուրս, առաջ կըբերեն այն խիստ կարևոր մերձեցումը, որին մենք անչափ կարօտ ենք:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ կօօպերատոր հրահանգիչը գիւղում լուրջ պարտականութիւն-

ներ ունի: Այնքան շատ են այդ աշխատանքները, որ մի առ մի թւելու հնարաւորութիւն չկայ: Հրահանգչութիւնը կօօպերացիայի ասպարիզում տակաւին դեռ նոր է ձևակերպւում և Ռուսաստանում էլ նոր է, որ մասնագիտանում է: Մեր կեանքում էլ կօօպերացիայի զարգացման հետ, հրահանգչութիւնը կըդառնայ մնայուն և աւելի կըմասնագիտանայ:

Իսկ ներկայ օրերում, եթէ այս բոլոր պահանջներին կօօպերատոր հրահանգիչը բաւարարութիւն տայ, այն ժամանակնա կըդառնայ այնքան զրկանքների ու տառապանքների ենթակայ հայ գիւղի ազնիւ և բեղմնաւոր գործիչներէց, որոնցից այնքան զուրկ է մեր գիւղը:

Հայ աշխատաւորութեան գոյութիւնը՝ հայ ցեղի, հայ կուլտուրայի պահպանութեան խընդիրն է:

Եթէ մինչև այժմ հայ մտաւորականութիւնը տարւած լինելով այլ հոգսերով, հնարաւորութիւն չունէր կովկասահայ գիւղացիութեան հերթական կարիքներին նւիրաբերելու նոյն թափով և ոգևորութեամբ, ինչ չափով նա տարւած էր հայութեան ազատագրութեան խնդրով, ապա գոնէ այսուհետև այդպէս չպիտի լինի:

Դէպի գիւղ, դէպի հայ աշխատաւորութիւնը.

անա այն նշանաբանը, որ այսօր պիտի դառնայ մեր ժողովրդականութեան բոլոր որոնումները ելակէտը:

Գիտակցենք այդ և ըստ այնմ գործադրենք մեր ստեղծագործական ոյժը:

ԿՕՕՊԵՐԱՏԻԻ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հայերէն հրատարակութիւններ

- 1) Գիւղատնտեսական շաբաթաթերթ 1916 թ. 3 ր. —
- 2) Նիկողահ Կօօպերացիա . . . 15 Կ.
- 3) Ուղեցոյց գիւղացի կօօպերատորին . . . 25 Կ.
- 4) Լ. Բերտրան Սպառողի հաւատամքը . . . 10 Կ.
- 5) Յ. Լազարեա . Կօօպերատիւ սպառողական ընկերութիւնը . . . 20 Կ.

Ռուսերէն հրատարակութիւններ

- 1) Устройство Учредительнаго Собранія (изд. М. С.) . . . 10 к.
- 2) Первые шаги правленія (изд. М. С.) . . . 10 к.
- 3) Наемъ и устройство лавки (изд. М. С.) . . . 10 к.
- 4) А. Глѣбовъ. Сельскія потребителныя общества . . . 5 к.
- 5) Суздальцевъ. Первые шаги кооператива на пути культ. просв. дѣятельности . . . 10 к.
- 6) Н. Гибнеръ. Инструкціи для правленія, наблюдательнаго совѣта, ревизіонной комиссіи завѣдующаго магазиномъ съ приложеніемъ устава въ 2-хъ редакціяхъ . . . 35 к.
- 7) Ушаковъ. О проэктѣ общаго кооперативнаго закона . . . 20 к.
- 8) Ленскій. По кооперативной Европѣ . . . 50 к.
- 9) Венеціановъ. Алкоголизмъ и Кооперация . . . 20 к.
- 10) А. Мининъ. Война, хозяйство и кооперация . . . 20 к.
- 11) М. Хенсинъ. 50 лѣтъ потребителной кооперации въ Россіи . . . 25 к.
- 12) Туганъ Барановскій. Соціальныя основы

- кооперации 3 р. 25 к.
- 13) Николаевъ. Теорія и практика коопера-
ции, часть I. 1 р. 50 к.
часть II. 95 к.
- 14) Анцыферовъ. Очерки по кооперации . . . 1 р. 60 к.
- 15) Шарль Жидъ. Кооперация 1 р. 25 к.
- 16) И. Озеровъ. Что такое общество пот-
ребителей и какъ его основать и вести . . 35 к.
- 17) Слобожанинъ. Смотръ кооперативнымъ
силамъ 1 р. —
- 18) Мюллеръ. Настоящее и будущее потреби-
тельской кооперации 10 л.
- 19) Мюллеръ. Какъ основать и организо-
вать потребительское общество 40 к.
- 20) В. Зельгеймъ. Кредитъ и потребитель-
ская кооперация 15 к.
- 21) Тотоміанцъ. Мощь кооперации 10 к.
- 22) Тотоміанцъ. Теорія, исторія и практика
потребительской кооперации 2 р. —
- 23) Е. Егоровъ. Полное счетоводство для
сельскихъ и др. небольшихъ об-
ществъ потребителей 1 р. 75 к.
- 24) В. Н. Зельгеймъ. Указанія по счетовод-
ству потр. обществъ 55 к.
- 25) Кооперативный настольный календарь
(изд. М. С.) на 1917 г. 40 к.

Պարբերականներ

- 26) Союзъ потребителей 5 р. —
- 27) Вѣстникъ кооперации 5 р. —
- 28) Кооперативная жизнь 5 р. —
- 29) Петроградскій кооператоръ 4 р. —

ԴԻՆՆ Է 40 Կ.

Դրմել՝ Քիֆլես, Հայոց Գիւղատնտեսական Անկ.
(Арм. Селькохоз. Общество).